

Egy 13. századi francia prédikációgyűjtemény – Hugues de Saint-Cher: *Sermones dominicales*

ELŐADÁSOM CÉLJA Hugues de Saint-Cher 13. századi domonkos szerzetes prédikációgyűjteményének többszemponútú vizsgálata.

Hugues de Saint-Cher (1190–1263) a francia domonkosok közül elsőként lett bíboros. Két ízben volt a prédikátorrend franciaországi tartományfőnöke, majd a párizsi Szent Jakab kolostor priorja. Bíborosi kinevezése után – melyre 1244-ben került sor – több éven át pápai legátus volt német területen, majd haláláig IV. Ince és IV. Sándor pápa tanácsadójaként egy sor meglehetősen kényes – teológiai kérdésekkel tarkított – misszióban vett részt.

Hugues de Saint-Chert leginkább egzegétaként – bibliamagyarázóként – tartják számon: Bibliakommentárját (*Postillae in Bibliam*), mely a teljes bibliai szöveg magyaráztát adja, a század egyik legfontosabb szkripturális munkájának tekintették, ezt a művét Velencében még a 18. század első felében is kiadták.¹

További, az egzegézis tárgykörébe tartozó művei: egy biblia-konkordancia, egy Biblia-korrektórium, Lombard Péter Szentenciáinak kommentárja, valamint az általam tanulmányozott prédikációgyűjtemény. Mindebből következik, hogy Hugues de Saint-Cher egyszerre volt egzegéta, teológus és prédikátor.

Hugues de Saint-Cher prédikációgyűjteménye vasárnapi misék szentbeszédeit (*sermones dominicales*) tartalmazza, és egy teljes liturgiai évet ölel fel (*sermones totius anni*). A gyűjtemény két részre osztható: az evangéliumi prédikációk alapjául az adott vasárnapi evangéliumi passzus szolgáltatta a témát (*Sermones de evangeliis dominicalibus*), míg a másik gyűjteményrész Pál

¹ de Sancto Charo, Hugonis: *Postillae in universa Biblia juxta quadruplicem sensum litteralem, allegoricum, moralem, anagogicum*. Venise 1703.

apostol leveleire épül (*Sermones de epistolis dominicalibus*). Elemzésemet az első csoportra, az evangéliumi prédikációkra korlátoztam.

Az evangéliumi prédikációgyűjtemény 126 prédikáció-mintát, más néven prédikáció-modellt tartalmaz. Ezek lényege, hogy nem a szentbeszéd elhangzásakor készített jegyzetek – *reportációk* – alapján készültek, s így nem az effektíve elhangzott beszédet tartalmazzák, hanem a beszédet megelőzően és gyakran vázlatos jelleggel íródtak. A szerző által elkészített „predikáció-minta gyűjtemény” felmérhetetlen segítséget nyújtott a klerikusoknak a teljes liturgikus év bármely vasárnapi prédikációjának elkészítéséhez. Fontos megjegyezni, hogy a fennmaradt kéziratok nagy száma bizonyítja Hugues de Saint-Cher prédikációinak népszerűségét a 13–14. században.²

Elsőként azt vizsgálom, hogy a bíboros-prédikátor miként állítja össze szentbeszédeit az evangéliumi passzusokból kiindulva. Az ágostoni tradíció szerint a középkori prédikációk (*homelieae, sermones*) valójában egy adott bibliai szöveg magyarázatai, különbség mindössze a kommentár típusában van. A prédikátor Hugues de Saint-Cher előtt – a kor technikájának megfelelően – lehetőségként kínálkozott a bibliai szövegrész szavankénti, *propozíciók*, illetve ún. *distinctiók* szerinti, vagy globális, tartalmi mondanivaló alapján történő magyarázata. Bár a szerző ezen technikák mindegyikét alkalmazza, feltűnően gyakori az analitikus megközelítés: a korpusz apró elemekre tördelésével könnyen kezelhető, egyszerűen kommentálható szekvenciákat hoz létre. Nem ritka a szavankénti analízis. Például egy ádventi prédikációban (*Erunt signa in sole et luna et stellis, et magna pressura gentium*, Luc. XXI. 25) a beszéd teljes szövegét a szkripturális idézet magyarázata alkotja. Az analitikus elemzési mód egyrészt az egzegéta Hugues de Saint-Cher munkamódszeréből adódik, másrészt a szerző azon szándékából következik, hogy a prédikátorok nagy tömegének nyújtson segédanyagot beszédek elkészítéséhez.

² Bár a prédikációk transzkripcióját alapvetően három kézirat alapján végeztem (Mazarine 1026, Toulouse 369 és BN 15946), a párizsi Bibliothèque Nationale további húsz – Hugues prédikációit tartalmazó – 13–14. századi kéziratot is őriz. Érdekesség, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban is található egy Hugues de Saint-Cher prédikációit tartalmazó kézirat, mégpedig a Lőveni kódexben.

A műfaj normáinak megfelelően, Hugues de Saint-Cher is gyakran használ érveinek alátámasztására ún. *auctoritas*okat, egyházatyák műveiből vett idézeteket. Ezen a ponton nem tér el kortársaitól: a keresztény írók közül leggyakrabban ő is Ágoston (*Sermones de Scripturis*), Nagy Szent Gergely (*Moralia, Homiliae in Evangelia*), Szent Bernát (*Epistolae*) műveiből idéz, míg az antik szerzők közül – bár jóval ritkábban – „a Filozófust” (Arisztotelészt) és Senecát látjuk viszont. Ezek az idézetek a még nagyobb számú bibliai citációkkal együtt szerves részét képezik a prédikációknak, oly mértékben, hogy gyakran nehéz azokat megkülönböztetni a szerző saját gondolataitól.

A következőkben a prédikációk tartalmi szempontú elemzését végzem. Elsőként a dogmatikus kérdések és vallási doktrinák megjelenését, ezek előfordulási gyakoriságát vizsgálom. A jelentősebb doktrinális csoportok elkülönítésével lehetőség nyílik annak megállapítására, hogy a 13. század első felében melyek voltak az egyház legfontosabb üzenetei a hívek felé. Mivel Hugues de Saint-Cher szentbeszédmintái a későbbi prédikációk vázát alkotják, joggal feltételezhető, hogy ami ebben a tömör, rövid szövegben szerepel, valóban a szerző mondanivalójának essenciája. A szubsztanciális részek nagyrészt az egyház hivatalos dogmarendszerének azon elemeit tartalmazzák, melyek egyfajta minimális katechizmust alkotva a hivatalos egyházi tanítás „alapfokát” képezik. Csak ezen egységek feldolgozása után lehetett kísérletet tenni az általunk vizsgált bíboros-prédikátor saját preferenciáinak meghatározására, annak megállapítására, hogy Hugues de Saint-Cher mely tanításokat hangsúlyozza, illetve – egyes esetekben – hol tér el azoktól. A két vizsgálati szempont közül a következőkben a nagy tematikai egységekről számolok be.

Az első tematikai egység a morális tartalmú instrukciók csoportja. A prédikációk fő témája a bűnök és erények (*peccata – virtutes*) oppozíciója. A prédikációkban a szerző általában a bűnöktől halad az erények felé: az előbbieknél ellenállva, azokat elvetve, az erényeket választva kell élnünk. Itt csak egy elemet emelnék ki. Hugues de Saint-Cher három főbűnt említ: a gőgöt (*superbia*), a kapzsiságot (*avaritia*) és a kéjvágyat (*luxuria*), a három ösdémont, mely a hatalom, az anyagi javak, illetve a testi örömelek megszerzésére biztat. A bűnök e triádját a prédikációk több mint egyharmadában

megtalálhatjuk.³ Ezenkívül, gyakran találkozunk a hét halálos bűnnel, a súlyos és bocsánatos bűnökkel, a lopással (*rapina*) a hízelgéssel (*adulatio*), a házasságtöréssel (*adulterium*), valamint a hivalkodó öltözködéssel, mely hívságokhoz (*inanis gloria*) vezet. Ugyanakkor bűnös a csökönyös ember is, aki nem akarja hallani a prédikációt. Hugues de Saint-Cher szerint három módon követhetünk el bűnt: gondolat, szó és cselekedet által, amihez az auktor időnként hozzáfűz egy negyediket: a megszokást (*consuetudo*).⁴ A bűnöket a prédikációk képek, szimbólumok, hasonlatok sokaságával jelenítik meg: a bűnök sötétek, mint az éjszakák és örök sötétségbe vezetnek.⁵ Az életünk fája nem hozhat gyümölcsöt – állítja Hugues de Saint-Cher – ha azt a szél (gőg), a hideg (kapzsiság), illetve a forróság (kéjvágy) megakadályozza. A bűn olyan mint a kő: kemény, nehéz és hideg, vagy olyan mint a lepra: ahány parancsolat ellen vétünk, annyi fajta lepránk van. Az ember úgy hordozza hátán a bűneit, mint szamár a terhét. Egy másik kép szerint a bűnök – mint a gyászhuszárok – viszik a bűnös ember koporsóját a sír felé.⁶

A prédikációkban megtalálhatók a legfontosabb teológiai-doktrinális kérdések. Ezek közül kiemelhető néhány nagyobb tárgykör-csoport: az isteni személyek, illetve az Ég és az Alvilág lakói (angyalok, szeráfok, ördögök és démonok), valamint alapvető hitelvek, mint a feltámadás, a megváltás, az utolsó ítélet és az örök élet. Ide tartoznak továbbá az isteni parancsolatok (Dekalógus), a dogmák, a hittételek és a szentségek.

Megfigyelhető, hogy viszonylag kevés polémikus kérdéssel találkozunk a prédikációkban. Hugues de Saint-Cher célja az alapvető doktrinák hallgatósággal való megismertetése volt. Néhány dogmatikus evidencia rendszeresen visszatér: például az utolsó ítélet és következményei, a Paradicsom és Pokol, az isteni könyörület, illetve az isteni attributumok (igazságos, bölcs, hatalmas – *justus, sapiens, potens*).⁷ A szentségek közül a legnagyobb súlyt a keresztség, a házasság, valamint a bűnbánat kapta. A bűnbánat gyakori előfordulásának oka a IV. Lateráni zsinat (1215) egyik döntésében keresendő,

³ Sermones 6., 7., 11., 15., 17., 18.

⁴ Sermones 44., 45., 50., 73., 119.; «*Consuetudo*»: Sermo 68.

⁵ Sermo 39.

⁶ Sorrendben: Sermones 75., 81., 92., 42., 98.

⁷ Sermones 52., 54., 86., 102., 119.

mely szerint minden katolikus hívőnek évente legalább egyszer – húsvétkor – bűnbánatot kell gyakorolnia és szent gyónáson kell részt vennie. A bűnbánat egyház általi nagymértékű felértékelődése és terjesztése tükröződik Hugues de Saint-Cher prédikációiban. A szerző fáradhatatlanul ismétli a bűnbánat folyamatának három állomását: belső megbánás (*cordis constrictio*), gyónás általi megvallás (*oris confessio*), valamint jó cselekedetek végrehajtása (*operis satisfactio*).⁸

A házasságról a kánai mennyegző kapcsán ír a prédikátor. Elmondja, mikor nem minősül bűnnek a házastársi kötelék. Felsorolja a kor általánosan elfogadott kritériumait, de hangot ad saját eltérő véleményének is, melyet indokol. Például a házastársak közötti testi kapcsolat nem bűn, ha az utód nemzése a cél, sőt érdem (*meritum*), ha „tartozás megfizetésére” (*causa reddendi debitum*) jön létre. Ezzel a nézettel maradéktalanul egyetért Hugues de Saint-Cher. Ugyanakkor – írja – egyesek azt vallják, hogy az a férfi, aki azért köt házasságot, hogy elkerülje a bujaság bűnét, bocsánatos bűnt követ el. „Márpedig én azt hiszem, hogy ez egyáltalán nem bűn” – írja a szerző Pál apostol Korinthusiakhoz írt egyik levelére utalva (I. Cor. VII. 2).⁹

A vallásos gyakorlat megnyilvánulásai közül az ima, a böjt, a prédikáció és az egyházadó (dézsmá) helyét vizsgáltam a középkori ember mindennapi életében. Ezek közül csak a dézsmára térnék ki részletesen.

Hugues de Saint-Cher – jó egyházfiként – a tized megfizetésére sarkall, és felhívja a figyelmet, hogy nemcsak az követ el bűnt, aki nem fizet tizedet, hanem az is, aki késve fizeti. Sőt, a dézsmá meg nem fizetése nemcsak bűn, hanem szentségtörés is, ugyanis – írja Hugues de Saint-Cher – aki meglopja barátját, az lopást (*furtum*) követ el, azonban aki az egyházat csapja be, az szentségtörés (*sacrilegium*) bűnébe esik. A tized meg nem fizetésével megakadályozzuk a szentmise megtartását, de még súlyosabb bűn, hogy ezzel a cselekedettel „másodszor is keresztre feszítjük Jézust”. Az ilyen bűnösök örök kárhozatra lesznek ítélve és elveszítik az örök életet, hiszen „a tizedet mint egy adót (*census*) az égi örökségünkért kell fizetni”. Az angyoloknak kilenc rendje van – írja a szerző –, de a tized segítségével létrehozhatjuk a tizediket

⁸ Sermones 9., 11., 16., 17., 20., 28., 39., 68., 75., 79., 93., 100., 111., 112.

⁹ „Vir potest cognoscere uxorem suam causa incontinentie vitande, scilicet cum prevenitur a voluptate, et tunc est veniale peccatum secundum quosdam, ego tamen credo nullum esse peccatum propter auctoritatem Apostoli...” Hugo de Sancto Caro, Sermo 63.

is. Végül, fizetnünk kell azért is, hogy e világon ne szenvedjünk hiányt – aki ezt elmulasztja annak rossz termése lesz.¹⁰

A következőkben azt vizsgálom, miként követhetők nyomon a prédikációkban a 13. századi francia társadalom szereplői.

A társadalom csoportosításában első a gazdag-szegény dichotómia. A gazdagok ostorozása mellett a szegények védelme érzékelhető a prédikációkban. A gazdagok és nemesek betegségtől szenvednek – írja Hugues de Saint Cher – a nemesek szinte megvakulnak a göggtől, ahelyett, hogy hitvány természetüket tekintenék, és félnék a halált. Így önmagukat tévesztik meg. A gazdag semmit sem hozott magával ebbe a világba, ennélfogva javai nem őt illetik: jobban tennék, ha azokat szétosztanák a szegények között, hiszen gazdagságuk lopásból, csalásból és uzsorából származik. A gazdag olyan, mint az igazságtal, mely nehezen tud a sárból kikászálódni.¹¹ A gazdag általában fősvény is, neki elég, ha a nép azt mondja: „Lám, milyen jól férjhez adta a lányát!” vagy „Milyen szép háza van!” stb.¹² Ezzel szemben a társadalom számkivetettjei a gyengék és az elesettek: a szegények, a szűzek és az özvegyek. A szűzek erkölcsi szummumának ellenpólusaként Hugues de Saint-Cher a kitagadott feleségeket és a prostituáltakat jeleníti meg.

A gazdagokhoz hasonló ítélet illeti a tehetős klerikusokat, prelátusokat. „Bizony – panaszkodik szerzőnk – akik szépen beszélnek és bölcsek, rögvest felfalják embertársaikat mihelyt hatalomra kerülnek, így tesznek az egyház prelátusai is.”¹³ Ráadásul, a gazdag papok hanyagok, nem törődnek az ige hirdetésével: „Jézus alig talál egy tyúkot [értsd: egy prelátust] aki őrizné a csibéit [a híveket].”¹⁴ Pedig a jó pap olyan, mint a tanácsadó, az ügyvéd vagy az orvos – olvashatjuk. Vagy olyan, mint a jó gazda: miután kiszabadította a bűnöst a Sátán kötelékéből, vezeti őt a kötőfékénél fogva, ahogy azt az állatokkal szokás.¹⁵

Hugues de Saint-Cher a szerzeteseket is kritikával illeti: ők gyakran félnek a szegénységtől, a kevés élelemtől és az egyszerű ruhától. Pedig a szerze-

¹⁰ Sermo 83.

¹¹ Sermo 60.

¹² Sermo 94/a.

¹³ Sermo 77.

¹⁴ Sermo 42.

¹⁵ Sermones 93., 42.

teseknek és a klerikusoknak kenyeret és zöldséget kellene enni és vizet inni – miként Dániel próféta tette gyermekkorában –, hogy szépek és erősek legyenek.¹⁶ A prédikátorról így ír a szerző: miután a világtól elvonulva befejezte tanulmányait, vissza kell térnie az emberek közé, hogy prédikáljon. A prédikátor a vetőmagot szóró emberhez hasonló, de sajnos sokan hanyagul végzik munkájukat. Jézus két prédikáló rendet küldött – egyiket a hívőkhöz, másikat a zsidókhoz – hogy leomossák a bűneinket.¹⁷ A szerző – aki domonkos rendi szerzetes – e kijelentése unikum: rendjét többé nem említi a 126 prédikációban.

Hugues de Saint-Cher a társadalom sok egyéb szereplőjéről is beszél: halunk a lovagról (*miles*), aki mihelyt túl nagy biztonságban érzi magát, kevésbé figyel az ellenségre. Ugyanígy nekünk is folyton résen kell lennünk a bűnnel szemben – figyelmeztet a szerző.¹⁸ Olvashatunk a kereskedőről, aki leveszi a málhát a számról, és megtudjuk, hogy mi is így szabadulhatunk bűneink súlyától, ha bűnbánatot tartunk. Egy szép hasonlatsorral élve a prédikátor elmondja, hogy Isten úgy formált bennünket emberré, miként a kézműves készíti művét, illetve úgy vásárolt meg – váltott meg – ahogy a lovakat veszik a vásárban, végül úgy örökölt bennünket, mint egy örökös. Megjelenik váratlanul a birkózó figurája is: az ördögöt – állítja Hugues de Saint-Cher – csak az alázat fegyverével lehet legyőzni, úgy mint a birkózó, aki minél mélyebbre hajol annál könnyebben dobja át ellenfelét.¹⁹

A társadalomban sok nem kívánatos elem is van. A beszédek általában együtt említik a tolvajokat, az uzsorásokat és a csalókat. Az uzsorás a kapzsiság leprájától szenved.²⁰ A szerző szerint az intrikátor – a hamis hírek keltője – még a tolvajnál is rosszabb, mert míg a tolvaj később visszaszolgáltathatja a pénzt, az intrikátor nem tudja visszaszerezni a sértett jó hírnevét. Az intrikátor nyelve pedig rosszabb, mint a dárda, mert míg ez utóbbi egyszerre csupán egy embert tud átdöfni, a rosszakaró nyelve akár hármat is. Egyébként az intrikátornak – jegyzi meg Hugues de Saint-Cher – rossz a lehellete.²¹

¹⁶ Sermones 25., 39.

¹⁷ Sermones 26., 44.

¹⁸ Sermo 49.

¹⁹ Sermones 38., 41., 43.

²⁰ Sermo 92.

²¹ Sermo 100.

A prédikációkban megjelenik a fogoly alakja, akit a fogházba vezetnek. A bűnösök Hugues de Saint-Cher szerint olyanok, mint a foglyok vagy a betegek. „Sajnálatos – írja egy helyen –, hogy manapság dicsérik a bűnösöket. Sokan közülük midőn meghallják az Úr hívó szavát, inkább egy várba futnak mondván: most még fiatal vagyok és erős, majd ha öreg leszek és gyenge bűnbánatot tartok.” Az ördögöt ahhoz a vakmerő banditához hasonlítja a szerző, aki egy csalétket tesz az útra, hogy törbe csalja az arra haladót, aki miután megáll és leszáll lováról, a bandita fogságába esik.²²

Ha célunk egy összkép kialakítása volt a társadalomról, arról, hogy a prédikátor a társadalom egészéről milyen egységes nézetet alkotott, csalódnunk kell: a 13. századi francia szerző társadalomképére egyetlen mondat kivételével nem találunk utalást. Ez pedig így hangzik: „Békére kell törekedni embertársainkkal azért, hogy társadalmunkon Isten kegyelme legyen.”²³

Bár teljes képet nem kaptunk, mégis a társadalom több szereplője megvilágn abban a tükörben, melyet Hugues de Saint-Cher tart egy olyan műfajjal – a prédikációval –, mely általában nem a társadalom szereplőinek arcképcsarnoka. A vallásos üzenetek és hitelvek tanulmányozásán túl a prédikációk gyakran arra is alkalmasak, hogy következtessünk a hallgatóság összetételére. A beszédek képei, hasonlatai, a téma logikai felépítése, és a szerző preferenciái számos, a szellemtörténet szempontjából egyedülálló részletet tartalmaznak.

²² Sermones 26., 50., 88.

²³ Sermo 71.